

- 11 Учение раби Нахмана из Братслава / [составитель А. Стриковский]. –Иерусалим: Амана, 1991. – 193 с.
12 Визель Е. Вказ. праця. – С. 174.
13 Грин А. А. Вказ. Праця. – С. 187.
14 Там само.
15 Визель Е. Вказ. праця. – С. 174.

SUMMARY

Moskalenko Larisa

THE ANALYSIS OF RELIGIOUS IMAGE OF NACHMAN BRATSLAV THROUGH A PRISM OF COMMUNICATIONS OF SUBJECTIVE AND OBJECTIVE

The author makes an attempt to analyze Nachman Bratslav's activity as religious leader of Hasidic community through the prism of interdependence of subjective and objective one. The researcher considers the objective as the historical background, situation and the followers' spiritual needs. The subjective one is structured as personal qualities and the used communicative format.

Keywords: religious leader, follower, ideology, historical background, element of objective and subjective, religious communications

Віктор Гусєв,

кандидат філософських наук, доцент кафедри правознавства
Севастопольського інституту банківської справи Української академії
банківської справи Національного банку України

ІСЛАМСЬКИЙ ЕКСТРЕМІЗМ І ФУНДАМЕНТАЛІЗМ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Розглянуто проблему виникнення ісламського екстремізму і фундаменталізму, їхні гносеологічні та теологічні корені. Досліджено головні риси сучасного релігійного руху та проаналізовано типові стратегії щодо захисту ісламських цінностей. Здійснено спробу визначити чинники, спрямовані на обмеження небезпеки фундаменталізму в діяльності агресивних релігійних угруповань.

Ключові слова: іслам, мусульманський світ, тероризм, екстремізм, фундаменталізм, джихад, Коран, "Аль-Каїда".

"Релігійний ренесанс", що став реальністю наприкінці ХХ ст., суттєво підвищив вплив релігії (а також її окремих конфесій) на систему міжнародних відносин. Донедавна лише іслам традиційно впливав на політичний розвиток спільнот, що його сповідують, натомість інші релігії намагалися відмеж-

уватися від прямої участі в політичному житті. Однак в останній третині ХХ ст. значної політизації зазнають і християнські конфесії, й іудаїзм, індуїзм і навіть буддизм. Актуальність статті обумовлена збереженням політичного попиту на релігію. Найбільш яскраво тенденції посилення фундаменталізму та екстремізму виявилися в ісламі, чому великою мірою сприяла сама мусульманська ідеологія, що відкриває великі можливості для використання релігії в політичних цілях найрізноманітнішими суспільними силами і течіями. Радикальний ісламізм або джихадизм (від араб. “Джихад” – священна війна) все ще залишається найбільш значущим феноменом ХХІ ст. у багатьох мусульманських країнах, а його прояв відчуває на собі все світове суспільство.

У науковій літературі є багато визначень фундаменталізму, серед яких цілком прийнятне, на наш погляд, і його розуміння як “антиінтелектуального, фанатичного, інтолерантного світогляду”¹. Відомо, що фундаменталізм будь-якої конфесії за певних умов (насамперед соціально-економічного плану) може стати ідеологічною основою для політизації релігії, виникнення релігійного екстремізму². Значною мірою це пояснюється тим, що “ісламський фундаменталізм становить собою дуже впливову і швидко зростаючу силу”³. Саме він проголошує своєю метою відновлення конкретних інститутів і норм раннього ісламу в сучасному житті мусульман⁴.

Деякі автори, даючи визначення явищу політичного фундаменталізму, вживають термін “ісламізм”. Найповнішу його дефініцію сформулював сходознавець А. Ігнатенко: “Ісламізм – ідеологія и практична діяльність, орієнтовані на створення умов, в яких соціальні, економічні, етнічні та інші проблеми і суперечності будь-якого суспільства (держави), де присутні мусульмани, а також між державами, будуть вирішуватися винятково з використанням ісламських норм, прописаних у шаріаті...”⁵. А. Малашенко вважає термін “ісламізм” більш “об’ємним” ніж “фундаменталізм”, бо перший включає відразу три компоненти – релігійний, ідеологічний і політичний⁶. Історик Л. Васильєв висловлює думку про те, що радикалізація ісламу виразно спирається не тільки на специфічне тлумачення заповідей Корану, а й на історичні факти войовничого зародження та поширення ісламу⁷.

Увагу дослідників не обминула і проблема незаконної імміграції так званих “зайвих” людей з мусульманського світу в розвинені держави і їхнього зрощення з місцевою організованою злочинністю. Така ситуація сприяє ще швидшому формуванню у свідомості пересічного європейця негативного образу мусульманина⁸.

Феномен ісламізму вивчається сучасними науковцями і на регіональному рівні. Так, зокрема, Б. В. Долгов розглядає причини піднесення ісламізму в трьох країнах Північної Африки – Алжирі, Тунісі та Марокко⁹. Журналіст Ігор Ротарь констатує, що в традиційно мусульманських регіонах колишнього СРСР “правовірними ісламістами” нерідко оголошували себе люди, близькі до світу криміналу. Мафіозні групи брали активну участь у подіях соціально-економічного життя Таджикистану, Киргизії, Узбекистану і на Північному Кавказі¹⁰. Публіцист Петро Вознюк критикує позицію більшості вітчизняних експертів, які досліджують лише два варіанти геополітичної активності України: східний (промосковський) і західний (євроатлантичний), не звертаючи достатньої уваги на мусульманський Південь, що помічається, по суті, вже у Криму¹¹.

Короткий огляд окремих публікацій показує, що ісламський екстремізм має багатогранну атрибутику, давні історичні та теологічні джерела, а також поліваріантність сучасного прояву, що передбачає можливість його аналізу в рамках пропонованої наукової статті.

Радикальний войовничий ісламізм, який є рушійною силою сучасного міжнародного тероризму, виник з ідеологічного конфлікту традиційного сунітського і шіїтського ісламу із західною цивілізацією. Він безпосередньо пов'язаний з тією глибокою кризою, в якій опинився мусульманський світ до кінця ХХ ст.

Загальновідомо, що мусульманські країни колись перевершували християнський світ у розвитку точних наук, культури, мистецтва, системи освіти, а пізніше втратили свої переваги перед Заходом. Європейські здобутки затьмарили велич мусульманського світу й підірвали самі основи мусульманської віри. Безуспішні намагання мусульманських правителів повернути втрачене протягом всього XI і на початку XII ст. призводили лише до подальшого ослаблення або падіння ісламських режимів. Серія пережитих військово-політичних поразок вимагала негайного реваншу, вона й спричинила мілітаризацію ісламського світу і появу нового покоління військових лідерів. К. Саладін, який завдав кількох серйозних поразок хрестоносцям з 1187 по 1192 рр., та А. Матін, який успішно воював з християнами в Іспанії з 1146 по 1163 рр. і в 1195 р., до нашого часу є кумирами сотень мільйонів мусульман з усього світу і постійно згадуються в настановах релігійних діячів як зразки життєвого шляху істинного шахіда. Подібна мілітаризація держави і суспільства сприяла занепаду ісламської культури та цивілізації. Ось лише два факти: в 1192 р. у Кордові була спалена науково-медична бібліотека, а через 800 років – у 1979 р., за розпорядженням Хомейні, була проведена ісламізація вищої освіти Ірану, що призвело до закриття неісламських університетів та переслідування викладачів світських дисциплін.

Ісламський екстремізм активізувався з виникненням “Аль-Каїда – Міжнародного ісламського фронту джихаду проти іудеїв і християн” (“Аль-Каїда” перекладається з арабської як “база” або “основа”, так називався тренувальний табір на афгано-пакистанському кордоні в кінці 1980-х рр.). Точна дата заснування цієї організації невідома, але більшість фахівців вважають, що це відбулося між 1987 і 1989 рр. – напередодні виведення радянських військ з Афганістану. До її складу тоді входили моджахеди з усього світу, а фінансування тренувальних таборів здійснювала пакистанська міжвідомча розвідка (МВР) та деякі арабські країни Перської затоки.

Відбувається посилення ревізійністських рухів, представники яких закликають наслідувати догматичну інтерпретацію Корану, вважаючи всі інші його тлумачення єретичними. Впродовж останніх десятиліть сформувалися загальні риси мусульманського фундаменталізму, які можна звести до таких основних положень:

Для нього властива здатність до виживання: якщо в одній частині світу його нейтралізують, то бойовики відразу перекидаються в інший, менш захищений регіон, де починають діяти з подвійною енергією. Для прикладу, після відомих терористичних атак на будівлі Всесвітнього торгового центру в Нью-Йорку і Пентагону у Вашингтоні, на території США подібні події не по-

вторювалися, натомість криваві акти були здійснені на Близькому Сході, в Африці та Європі. Так, 3 квітня 2004 р. в Легані (Іспанія) чотири арабських бойовики підірвали себе, вбивши одного і поранивши 11 поліцейських; 7 липня 2005 р. в Лондоні загинуло 52 людини, не враховуючи чотирьох терористів-смертників (відповідальність за цей теракт узяла на себе група "Таємна організація "Аль-Каїда" в Європі"); 23 липня 2005 р. було підірвано кілька бомб, закладених в автомобілі, у Шарм-аль-Шейху, в результаті чого загинуло понад 90 людей і близько 150 отримали поранення; 9 листопада 2005 р. в Аммані (Йорданія) одночасно прогрімали три вибухи в американських готелях, через що загинуло 57 людей і 120 було поранено¹²;

– Інша риса – це активність дій, стійкість і висока живучість підрозділів терористів. Так, після 11 вересня 2001 р., незважаючи на втрату шістнадцяти керівників "Аль-Каїди" в Афганістані та інших країнах, ця організація зуміла протягом наступних чотирьох років провести вісімнадцять ретельно спланованих і зухвалих акцій, що перевищило кількість терористичних актів, віднесених на її рахунок у попереднє чотириріччя¹³;

– Сформувалася професійно підготовлена середня ланка, представники якої прагнуть потрапити до складу керівної верхівки;

– Зростає значення морального чинника, у зв'язку з тим, що випадки ліквідації відомих терористів використовуються для виховання у рядових бойовиків нестримної ненависті до супротивника, фанатизму й беззаперечної готовності до самопожертви. Родичі загиблих отримують велику фінансову компенсацію й відчують гордість за виховання "справжніх героїв";

– У країнах зі слабкою централізованою владою (як-от Ліван) терористичні акції застосовуються для досягнення певних політичних цілей і впливу на суспільне життя (такими, зокрема, є вилазки Хізбалли);

– У мусульманському суспільстві відбувається наростання антизахідних настроїв. Серед нижчих верств суспільства панує почуття образи й озлобленості через своє справді важке становище, пов'язане з крайньою соціально-економічною відсталістю цих країн. Унаслідок цього склався своєрідний комплекс неповноцінності з такими його невід'ємними рисами, як заздрість і ворожість до багатого сусіда;

– Діяльність підрозділів мусульманських екстремістів глибоко законспірована і засекречена. Саме цим пояснюється безуспішність численних зусиль західних спецслужб – національні уряди не мають об'єктивної інформації, що дозволила б запобігати нападам терористів. Так, наприклад, масштабний теракт в Іспанії 11 березня 2004 р., коли був здійснений підрив пасажирських поїздів (понад 200 загиблих і 1000 поранених), виявився цілковито несподіванкою для Мадрида. Іспанські спецслужби не підозрювали про наявність у країні великого боєздатного осередку "Аль-Каїди" і початкова підозра впала на організацію баскських сепаратистів ЕТА;

– Начало форми

– Стабільну фінансову підтримку для підготовки і реалізації терактів надають численні спонсори у мусульманських країнах, на це використовуються і доходи від продажу героїну. (Докладніше див. у книзі Е. А. Степанова "Роль наркобізнесу в політeкономии конфліктів и терроризма", виданій 2005 р.);

– Міжнародний ісламський терористичний рух не схожий ні на військову організацію в її звичному розумінні, ні на розвідувальну мережу класичної спецслужби. В основі глобального ісламського джихаду лежать не формалізовані відносини підпорядкування, а особисті зв'язки. На відміну від типової схеми, коли набір співробітників здійснюється “зверху–вниз”, тобто керівники вищого рівня затверджують штат співробітників на нижчому рівні, “Аль-Каїда” будується “знизу–вверх” – розширення штату відбувається під тиском великої кількості молодих людей, які бажають приєднатися до руху;

– Така структура терористичної мережі ісламістів забезпечує її надзвичайну стійкість і живучість навіть у разі арештів окремих членів або розгрому первинних осередків. Діяльність цієї мережі адаптується до обставин, що змінюються.

У результаті кількавікової еволюції войовничого ісламізму сформувалися чотири типи стратегії захисту традиційних ісламських цінностей. Розуміння відмінностей цих чотирьох видів джихаду дуже важливе для усвідомлення ролі релігійно-ідеологічного чинника в міжнародному ісламському русі.

Перша стратегія заснована на характерному для будь-якого мусульманина зобов'язанні захищати землі ісламу, релігію та традиції, яким загрожують невірні (кафіри). Коли такий джихад санкціонований фетвою, боротьба з невірними стає священним обов'язком кожного мусульманина. Класичним прикладом такого “глобального джихаду” в новітній історії став опір радянським військам в Афганістані, коли десятки тисяч мусульман зі всього світу відгукнулися на заклик узяти участь у міжнародному джихаді проти шураві (радянських військ).

Другою стратегією є “дава”, що полягає в точному наслідуванні норм ісламу й дотриманні всіх релігійних ритуалів у тому вигляді, в якому їх практикував Мухамед і його перші послідовники, в усіх сферах життя. Ця стратегія ісламського руху “Табліхі Джамаат”, дюючого неофіційно на рівні низових громад, успішно розвивається і завойовує все більше прибічників, але через свою непублічність і аполітичність, вона привертає до себе мало уваги. З огляду на таку закритість і пацифістську спрямованість, “Табліхі Джамаат” залишається безпечною для західного світу і з погляду боротьби з міжнародним ісламським тероризмом, не становить значного інтересу.

Третя стратегія проповідується єгипетськими терористичними організаціями, що борються зі світською владою Єгипту. Найбільша з них – це “Аль-Гамаа аль-Ісламія” (“Джемайя Ісламія”). Ісламістські ідеологи цих рухів визначають сучасні мусульманські держави терміном “Джахілія”, тобто відносять їх до варварських суспільств, що перебувають у тому ж неосвіченому язичницькому стані, що й до одкровень Мухамеда. Лідерів цих країн називають відступниками, бо ті відмовляються ввести шаріатське право (закони шаріату), наслідувати догми Корану і провадити істинно ісламський спосіб життя, а тому заслуговують на смерть. Ісламісти цього типу закликають до скидання подібних режимів, оскільки ідеологія терористів виключає мирні способи боротьби з еретиками. Вони вважають своїм першочерговим завданням знищення “ближнього ворога” в особі власних продажних урядів, що є слухняними виконавцями волі західних держав, передусім США. Після усунення таких маріонеткових урядів і встановлення істинно ісламських режимів на підставі коранічного права, роз-

почнеться наступна фаза джихаду – знищення “дальнього ворога” – США та Ізраїлю. Ця стратегія ісламського джихаду викликає найбільші суперечки серед ісламістів, оскільки допускає вбивство інших мусульман.

Четверта стратегія – це “Глобальний джихад Салафі” – уперше проголошена Бен Ладеном у 1996 р. і прямо протилежна попередній стратегії. У своїх численних зверненнях і книгах він доводить, що конфронтація з “християнським та іудейським Заходом” у військовій, економічній, культурній, ідеологічній і релігійній сферах об’єктивна й немінуча.

Слід зауважити, що світовою спільнотою вживаються певні заходи щодо приборкання войовничого ісламізму і виробляються рекомендації для вирішення існуючих проблем. Зокрема:

- Реорганізована діяльність спецслужб низки країн, відповідно до нових обставин;

- Удосконалюються технології антитерористичних операцій;

- Формується широка міжнародно-правова база для протидії тероризму, блокування офіційних каналів його фінансування;

- Змінюються погляди міжнародного співтовариства на мусульманський фундаменталізм: від колишньої його оцінки як периферійної загрози – до визнання в ньому глобального виклику, що не має аналогів у світовій історії;

- Потрібна розробка комплексу заходів для припинення діяльності терористів у системі Інтернет, де практикується прямий збір коштів (скажімо, на сайті Іранської республіканської армії можна здійснити пожертвування за допомогою кредитної картки); або через підставні добродійні фонди; провадити бойовиками продаж виробів зі своєю символікою, а також аудіо- та відеозаписів терактів і виступів своїх лідерів; на більш як 40 мовах пропагуються ідеї мусульманського фундаменталізму; ведеться спецобробка молоді, якій розповідається, наприклад, про героїчну смерть однолітків-шахідів, тобто формуються “кадри” для підготовки нових терористичних актів. Усе це свідчить, що тероризм у Глобальній Мережі розвивається динамічно і широкомасштабно. Уже налічується понад 4,8 тисяч сайтів, що належать екстремістським організаціям (у 1998 р. їх було всього 12)¹⁴;

- Деякі арабські країни повинні припинити ігнорування універсальних конвенцій ООН з протидії різним формам терористичної діяльності. Передусім, це стосується конвенції про боротьбу з бомбовим тероризмом (1997 р.) і про боротьбу з фінансуванням тероризму (1997 р.);

- Державам Близького Сходу слід активніше проводити перетворення, спрямовані на демократизацію суспільства, пам’ятаючи при цьому, що послаблення цензури над засобами масової інформації може посприяти відкритій пропаганді мусульманськими екстремістами своїх поглядів і переконань, а отже, й загостренню соціальної напруженості у порівняно спокійних країнах зони Перської затоки;

- Мусульманські лідери, не причетні до джихаду, повинні залучити місцеві сили на територіях, де ведеться боротьба з тероризмом. Приклад такої тактики показали представники пакистанської влади при захопленні американцями видатних діячів “Аль-Каїди” в 2003 р.;

- Заслугує схвалення і поширення досвід Саудівської Аравії, яка офі-

ційно включила в пріоритети своєї державної політики антитерористичну боротьбу. Більше того, правлячий режим королівства продемонстрував ефективність комплексного підходу до ліквідації релігійно-терористичного підпілля, використовуючи силові й політичні методи. Гідним уваги видається і саудівський досвід залучення до контрпропаганди проурядово налаштованої частини духовенства, яке з теологічних позицій розкриває несумісність тероризму із засадничими постулатами ісламу та шариату.

На завершення зазначимо, що ступінь активності радикального ісламізму обернено пропорційний до рівня вирішення соціально-економічних проблем у мусульманському світі. Проте соціально-економічний чинник – не єдиний у комплексі причин ісламського екстремізму. Серед них можна виділити внутрішні, та зовнішні. Внутрішні – багато в чому специфічні для кожної країни. Вони пов'язані з її історією, національними й культурними традиціями, рівнем письменності, економічного і політичного розвитку, особливостями національного характеру. Зовнішні – обумовлені загальними тенденціями політичного та економічного розвитку у світі, зростаючою взаємозалежністю між розвитком національних економік і діяльністю міжнародних фінансових інститутів (СОТ, МВФ, ВБ і т. д.). Це яскраво засвідчила світова фінансова криза, що, почавшись у 2008 р., загострила соціально-економічні проблеми, у т. ч. і в арабському світі. Наслідком такої ситуації може бути продовження, а можливо, і посилення впливу серед частини мусульман ісламських ідеологій, які пропонують своє “специфічне” рішення існуючих проблем, позиціонуючи себе захисниками “ісламських цінностей”.

Війна з тероризмом вимагає активнішої участі національних мусульманських громад. Пацифістськи налаштовані ісламські групи можуть і повинні стати союзниками у боротьбі з екстремізмом, будуючи мирною альтернативою войовничому ісламізму. Послідовна і наполеглива робота у цьому напрямку через засоби масової інформації, розвіяння ісламістських войовничих міфів і повага до мусульманських національних і релігійних традицій, дозволять звузити соціальну базу організацій ісламського фундаменталізму. Важливо також позбавити терористів джерел фінансування їхньої діяльності, що, свою чергою, неможливо без створення відповідальної міжнародної правової бази. Протиріччя, що намітилися, ще можна вирішити у рамках діючих міжнародних організацій. Адже не лише західний світ, але й багато представників ісламського світу демонструють бажання йти на компроміси при вирішенні складних питань сучасності. Водночас мусимо визнати, що якщо деякі західні держави і далі розглядатимуть країни ісламського світу тільки як джерело сировини, провадячи свою зовнішньополітичну діяльність виключно в національних інтересах, що вузько розуміються, не зважаючи при цьому на ні на окремі держави, ні на міжнародні організації, а деякі представники політичних і економічних еліт держав ісламського світу, як і раніше, потуратимуть фундаменталістам та екстремістам, то конфлікт у масштабах усієї цивілізації може стати жахливою реальністю XXI ст.

- 2 Див.: Баглиев М. А. Политические аспекты современного исламского экстремизма: Дис. ... канд. полит. наук. – М., 2002. – С. 8.
- 3 Галкин А. А. Глобализация и политические потрясения XXI века // Полис. – 2005. – № 4. – С. 66.
- 4 Див.: Добаев И. П. Исламский радикализм: генезис, эволюция, практика. – Ростов-на-Дону, 2002. – С. 22.
- 5 Игнатенко А. С. Исламский радикализм в зеркале новых концепций и подходов // Восток (ORIENT). – 2006. – № 1. – С. 7.
- 6 Див.: Малашенко А. В. Два мнения. Исламизм на все времена // Свободная мысль – XXI век. – 2004. – № 12. – С. 16.
- 7 Васильев Л. С. Ислам и террор // Общественные науки и современность. – 2006. – № 3. – С. 83–90.
- 8 Див.: Пузырев Д. А. Исламский радикализм в условиях глобализации // Вестник Могилевского государственного университета. – 2007. – № 4. – С. 17–21.
- 9 Див.: Долгов Б. В. Исламский вызов в странах Магриба // Азия и Африка сегодня. – 2010. – № 6. – С. 41–48.
- 10 Див.: Ротарь И. П. Обратная сторона возрожденного ислама // Независимая газета. – 2008. – 2 апреля. – С. 8.
- 11 Вознюк П. П. Исламський вектор України // Сучасність. – 2010. – № 1. – С. 136–142.
- 12 Див.: Хохлов И. И. “Глобальный джихад Салафи” и “Аль-Каида” // Мировая экономика и международные отношения. – 2007. – № 3. – С. 37.
- 13 Носенко В. И. Борьба с международным терроризмом и мусульманский мир // Мировая экономика и международные отношения. – 2007. – № 3. – С. 29.
- 14 Див.: Панорама: Дайджест иностранной аналитической информации. – 2007. – № 40. – С. 89.

SUMMARY

Victor Gusev

ISLAMIC EXTREMISM AND FUNDAMENTALISM: THE HISTORY AND CONTEMPORANEITY

The article deals with the problem of Islamic extremism and fundamentalism origin, their epistemological and theological roots. The author studies the main traits of modern Muslim terrorism and the ideology basis of this religious movement. The typical strategies of the Islamic values protection are being analyzed. The attempt is made to formulate measures to limit the danger of fundamentalism in aggressive religious group activities.

Key words: Islam, Muslim world, terrorism, extremism, fundamentalism, Jihad, the Qu’ran, “Al-Qaeda”.